

ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ*

Της MAGDELEINE ARCHIE

Τὸ ἔργον τοῦ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1972 ἀποβιώσαντος Βασιλείου Δαμαλᾶ εἶναι ἱκανὸν νὰ προκαλέσῃ ἀνησυχίας εἰς τὸ πνεῦμα τῶν οἰκονομολόγων. Τοῦτο καλεῖ εἰς ἀναθεώρησιν τῆς ἐπιστήμης των. Πράγματι, τὸ ἐν λόγῳ ἔργον ἐμφανίζει κυρίως, χαρακτῆρα κριτικῆς. Αἱ ἐργασίαι τοῦ Β. Δαμαλᾶ καλύπτουν μίαν τριακονταετίαν — τὸ ἐνδιάμεσον μιᾶς γενεᾶς — καὶ δύνανται νὰ διαιρεθοῦν εἰς δύο μέρη, σχεδὸν ἴσα, ὡς πρὸς τὴν διάρκειάν των. Αἱ πρῶται ἐργασίαι συνεγράφησαν κατὰ τὴν περίοδον μακρᾶς παραμονῆς του εἰς τὴν Γαλλίαν, αἱ ἄλλαι, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς τὴν πατρίδα του, τὴν Ἑλλάδα.

Ἐκ τῶν πρῶτου ἔργου του, τὴν ἐναίσιμον διατριβὴν του, εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν Παρισίων, ὁ Δαμαλᾶς ἐπέκρινεν αὐστηρῶς τοὺς συγχρόνους οἰκονομολόγους. Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον, ἐδημοσίευσεν οὗτος, διάφορα ἔργα εἰς τὴν ἑλληνικὴν, τὰ ὁποῖα δὲν ἠδυνήθηεν νὰ ἀναγνώσω, λόγῳ τῆς ἀγνοίας μου τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὡς καὶ μικρὰ βιβλία εἰς τὴν γαλλικὴν, πολεμικοῦ χαρακτῆρος, ὅπου ἐπικρίνει τὰς προσφάτους μεθόδους ἐκτιμήσεως τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Τὸ τελευταῖον βιβλίον του : *Revenu National et Equilibre Economique* περιῆλθεν εἰς χεῖρας μας προσφάτως.

Ἐπειτα ἀπὸ μίαν σύντομον καὶ συγκινητικὴν αὐτοβιογραφίαν, ὁ συγγραφεὺς ὑπενθυμίζει τὰς παλαιὰς ἐρεῦνας του. Τοῦτο δὲν εἶναι χωρὶς χρησιμότητα, διότι αὐταὶ ἐκτίθενται εἰς ὀγκώδη βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων μερικὰ δημοσιευθέντα κατὰ τὰς σκοτεινὰς ἡμέρας τοῦ παγκοσμίου πολέμου καὶ τῆς γερμανικῆς κατοχῆς εἰς τὴν Γαλλίαν, δὲν ἔτυχον, ἴσως, λόγῳ τῶν μὴ εὐνοϊκῶν περιστάσεων, τῆς ἀπηχίσεως τῆς ὁποίας ἦσαν ἄξια. Εἰς τὰ ἐπόμενα κεφάλαια δημοσιεύονται ὑπομνήματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον παρὰ μικρὰν κυκλοφορίαν, ὡς καὶ ἡ διὰ πρώτην φορὰν δημοσιευομένη ἀλληλογραφία τοῦ συγγραφέως, ἀναφερομένη εἰς τὸ θέμα τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος.

Κριτικὴ τῆς ἄλλοτε πολιτικῆς οἰκονομίας

Ὁ Β. Δαμαλᾶς ἀνῆκεν εἰς τὴν γαλλικὴν οἰκονομικὴν Σχολὴν. Ἦτο μαθητῆς τῶν καθηγητῶν Ριου, τῆς Νομικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ Simiand. Παρηκολούθησε τὰς

* *Revue des Sciences Economiques*, No 157.

παραδόσεις του Ρίγου, εις την Σχολήν Ἀνωτάτων Πρακτικῶν Σπουδῶν, τὰς ὁποίας καὶ ἡ ἴδια παρηκολούθησα. Παρηκολούθησεν, ἐπίσης, οὗτος ἀνελλιπῶς τὰς παραδόσεις τοῦ Simiand, εις τὴν ἴδιαν Σχολήν Ἀνωτάτων Πρακτικῶν Σπουδῶν, εις τὰς ὁποίας παρευρισκόμην ἡ ἴδια, εις μερικὰς εὐκαιρίας.

Ὁ καθηγητὴς Ρίγου ὑπῆρξε Πρόεδρος τῆς ἐνασιμίμου διατριβῆς τοῦ Β. Δαμαλᾶ, εις τὴν Νομικὴν Σχολήν, μὲ θέμα τὴν ἐξέλιξιν τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου, ἡ ὁποία ὑπεστηρίχθη τὴν 30ὴν Ἀπριλίου 1940. Μετὰ παρέλευσιν τριῶν ἐτῶν, ὑπεστήριξεν οὗτος εις τὴν Σορβόννην μίαν φιλοσοφικὴν διατριβὴν : Τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ Simiand. Πρόεδρος ἦτο ὁ καθηγητὴς M. Halbwachs, ὁ ὁποῖος ἐπρολόγησε τὴν ἔκδοσιν. Ἀντιθέτως μὲ τὰς παραδόσεις, ἡ διατριβὴ εις τὴν Σορβόννην εἶναι μικροτέρα εις ἔκτασιν ἐκείνης τῆς Νομικῆς Σχολῆς. Παρὰ τὴν ἄσχημον ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τὴν ὁποίαν ἔδιδεν ὁ χάρτης κακῆς ποιότητος τῆς ἐποχῆς τῆς κατοχῆς, τὸ ἔργον ἔτυχε σπανίας ἐπιτυχίας κυκλοφορίας, διὰ βιβλίον τῆς κατηγορίας ταύτης.

Ἐκ τῆς μελέτης τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου ὁ Β. Δαμαλᾶς εἰσηλθεν εις ἐκείνην τῶν νομισματικῶν φαινομένων καὶ τῆς οἰκονομικῆς συγκυρίας, τῆς ὁποίας διεπίστωσε τὰς στενὰς σχέσεις μὲ τὰς διεθνεῖς συναλλαγάς. Ἐκ τῆς μελέτης ταύτης, ἠκολούθησαν τὰ ἔργα του : *La Crise du Capitalisme et le Problème de l' Economie Dirigée, Monnaie et Conjoncture*, ἐκδοθέντα ἀμφότερα μετὰ τὸν πόλεμον, κατόπιν κατὰ τὸ 1947, *La Réorganisation de l' Economie Mondiale*.

Ἡ ἀνωτέρω μνεῖα διαφόρων ἐπιστημονικῶν ἔργων φανεράνει ὅτι ὁ Β. Δαμαλᾶς ἀνῆκεν εις τὴν κατηγορίαν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι προσεπάθησαν νὰ ἐντάξουν τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, εις τὰς ἄλλας κοινωνικὰς ἐπιστήμας.

Ὅταν, κατὰ τὸ ἔτος 1937, ὁ Β. Δαμαλᾶς ἤρχισε τὴν σύνταξιν τῆς διατριβῆς του, διὰ τὸ διεθνὲς ἐμπόριον, τὸ πρόβλημα ἦτο ἐπίκαιρον. Ἡ διεθνὴς οἰκονομία μὲν ἐξήρchet ἀπὸ μίαν μεγάλην κρίσιν, ἐκείνην τοῦ ἔτους 1929, κατὰ τὴν περίοδον τῆς ὁποίας τὸ διεθνὲς ἐμπόριον εἶχε καταρρεῦσει. Αἱ σχέσεις μεταξύ διεθνοῦς ἐμπορίου καὶ οἰκονομικῆς συγκυρίας ἐνεφανίζοντο ὑπὸ ἀπότομον φῶς, συγκρότωντες δὲ ἡ ἀλληλεξάρτησις τῶν διεθνῶν συναλλαγῶν καὶ τῆς καταστάσεως τῶν λαῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς θεωρίας περὶ διεθνοῦς ἐμπορίου, αὗται ἐπληθύνοντο, ἀλληλοσυνεκροῦντο, ἐπεκαλύπτοντο καὶ διεδέχοντο ταχέως ἢ μίαν τὴν ἄλλην.

Κριτικὴ τῆς κλασσικῆς θεωρίας τοῦ συγκριτικοῦ κόστους

Ἡ κλασσικὴ θεωρία τοῦ συγκριτικοῦ κόστους ἐκυριάρχει ἀκόμη. Ἄλλωστε, παρὰ τὰ κτυπήματα, τὰ ὁποῖα αὕτη εἶχε δεχθῆ ἀπὸ ὄλας τὰς πλευράς, διετήρησε τὴν ἐπικαιρότητά της μέχρι σήμερον, δεδομένου ὅτι συνεζητήθη εἰς τὸ συνέδριον τῶν οἰκονομολόγων γαλλικῆς γλώσσης κατὰ τὸ ἔτος 1967.

Ὁ Β. Δαμαλᾶς προβάλλει διάφορα ἐπιχειρήματα. Ἀμφισβητεῖ τὴν ἀφομοίωσιν τοῦ διεθνοῦς ἐμπορίου μὲ τὸν ἀντιπραγματισμόν. Ἀντιθέτως ὑπεστήριξεν ἐναντίον πολλῶν ἀντιθέτων ἀπόψεων, μίαν θεωρίαν συγκριτικοῦ κόστους, διακρίνουσαν τὸ ἐσωτερικὸν ἐμπόριον ἀπὸ τὸ διεθνές, βάσει τῆς μετακινήσεως καὶ τῆς

σχετικής ἀκίνησις, ἀναφορικῶς μὲ τὰς ἐργατικὰς χεῖρας καὶ τὰ κεφάλαια. Ἄλλὰ δὲν ἐξετάζει μόνον τὸ βάσιμον τῶν ὑποθέσεων, αἱ ὁποῖα ἀπαρτίζουν τὴν θεωρίαν, προσάπτει εἰς ταύτην παραλείψεις καὶ κενά, συνεπεία τῶν ὁποίων, ὑποστηρίζει οὗτος, ἡδύνατο αὐτὴ νὰ ἐπιτρέψῃ τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγουν οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ διεθνoῦς ἐμπορίου.

Κρίνει ὅτι ἡ θεωρία ἔχει ἄδικον νὰ λησμονῇ τὰς διαφορὰς μεταξὺ ἀγροτικῶν καὶ βιομηχανικῶν προϊόντων. Τὸ πρόβλημα δὲν ἦτο νέον, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῶν πρώτων ἐργασιῶν τοῦ Β. Δ. μαλᾶ. Εἶχε τοῦτο ἐγερθῆ, μεταξὺ ἄλλων παρὰ τοῦ F. List καὶ τοῦ Ρουμάνου οἰκονομολόγου Manoïlesco. Ἄλλὰ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Δαμαλᾶ διαφέρουν οὐσιωδῶς ἐκείνων τῶν προκατόχων του, τοὺς ὁποίους δὲν παρέλειψε νὰ ἐπικρίνῃ, εἶναι ἄλλωστε ἀνίσου ἀξίας.

Ἄναγνωρίζει οὗτος εἰς τὰ ἀγροτικά προϊόντα τὸν χαρακτήρα μιᾶς ἀνελαστικῆς ζητήσεως, ἐν συγκρίσει μὲ τὰς τιμὰς καὶ τὰ εἰσοδήματα καὶ ἀντιπαρατάσσει τὴν ἐλαστικότητα τῆς ζητήσεως τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων. Ἡ βεβαίως αὕτη, γενικοῦ χαρακτήρος, ἀπαιτεῖ μερικὰς διευκρινήσεις, τὰς ὁποίας ὁ Δαμαλᾶς δὲν ἡδύνατο νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὴν περίληψιν τῶν ἐργασιῶν του, δημοσιευομένην εἰς τὸ βιβλίον του: *Revenu National et Equilibre Economique*. Ἄλλ' εἰς τὸ βιβλίον του περὶ διεθνoῦς ἐμπορίου, εἶχεν ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι «σχετικῶς μὲ τὴν ἐλαστικότητα τῆς ζητήσεως, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐκάστης ὁμάδος, ὑπάρχει μεγάλη διαφορά».

Εἶναι γεγονός ὅτι πολλαὶ ἐργασίαι, ἀπὸ πολλοὺς εἰδικούς, ἐργαζομένους ἀνεξαρτήτως οἱ μὲν ἀπὸ τοὺς δέ, τείνουν νὰ ἐπιβεβαιώσουν, κατὰ γενικὸν κανόνα, τὴν σχετικὴν ἀνελαστικότητα τῆς ζητήσεως τῶν τροφίμων. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ζήτησιν τῶν πρώτων ὑλῶν, εἴτε πρόκειται περὶ φυτικῆς προελεύσεως ἢ ζωϊκῆς, εἴτε προελεύσεως τῶν μεταλλείων, φαίνεται ὅτι αὕτη ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν γενικὴν συγκυρίαν.

Ὁ Β. Δαμαλᾶς ὑπενθυμίζει τὰς διαφορὰς εἰς τοὺς ὄρους τῆς γεωργικῆς καὶ βιομηχανικῆς παραγωγῆς. Ἡ πρώτη ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς ἰδιοτροπίας τῆς φύσεως, ἡ ὁποία ἐπιφορτίζεται νὰ μᾶς ὑπενθυμίσῃ τοῦτο, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν, ὅσάκις τείνομεν νὰ τὸ λησμονήσωμεν. Ὁ συγγραφεὺς ὑπογραμμίζει αὐτὴν τὴν ἄλλην παλαιὰν ἀλήθειαν, ἀλλὰ πάντοτε ἐπίκαιρον, παρὰ τὰς προόδους τῆς μεθόδου διατηρήσεως καὶ μεταφορῶν : «τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀγροτικά προϊόντα εἶναι φθαρτὰ καὶ δυσκόλως μεταφέρονται εἰς μακρυνὰς ἀποστάσεις».

Ἄλλὰ προσθέτει τὴν ὀλίγον ἀκαθόριστον ἔννοιαν, ἀρχαίας ἴσως προελεύσεως, φάσεων διαφορῶν καὶ ἀνανεωθεῖσαν, τῶν ἐξωτερικῶν οἰκονομιῶν, ἡ ὁποία κινδυνεύει νὰ δώσῃ εὐκαιρίαν εἰς πολλὰς παρεξηγήσεις. Χωρὶς νὰ ἐξηγήσῃ ἐπαρκῶς τὴν σκέψιν του, οὔτε νὰ προσδιορίσῃ τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον παίζει εἰς τὴν γεωργίαν, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ διεθνὲς ἐμπόριον, ὑπογραμμίζει οὗτος τὸ ἐν λόγῳ φαινόμενον εἰς τὴν βιομηχανικὴν παραγωγὴν, ἀλλὰ τὸ θεωρεῖ ὡς ἀπουσίαν εἰς τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν. Ἐν κλασσικὸν παράδειγμα, ἐξωτερικῶν οἰκονομιῶν, ἐκεῖνο τῶν μελισσῶν καὶ τῶν δενδροκλήπων δὲν ἀνήκει εἰς τὴν γεωργίαν ; Καὶ εἶναι δυνατόν νὰ λησμονηθῇ τὸ εὐεργέτημα τῆς ἀναδασώσεως καὶ ἡ εὐνοϊκὴ του ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ κλίματος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀκριβῶς ἐξαρτᾶται ἡ γεωργία ;

Ἄς υπενθυμίσωμεν ἄλλωστε ὅτι, ὁ List ἀπολογητῆς τῆς βιομηχανίας, δὲν ἐπίστευεν ὅτι ὄλαι αἱ χῶραι ἠδύνατο ἐξ ἴσου νὰ ἀποβλέψουν, εἰς τὸν ἴδιον βαθμὸν, οὔτε εἰς τὸν ἴδιον τρόπον ἀναπτύξεως. Ἐκεῖναι τὰς ὁποίας ἡ τύχη ἐτοποθέτησεν εἰς τὴν εὐκρατον ζώνην, ἐφαίνοντο εἰς τὸν List κατάλληλοι διὰ ποικιλίαν παραγωγῆς, ἀλλὰ δὲν ἦτο τὸ ἴδιον καὶ δι' ἐκεῖνας τῆς τροπικῆς ζώνης. Αἱ τελευταῖαι ἐφαίνοντο εἰς αὐτόν, ἐλάχιστα ἱκαναὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, τὴν ὁποίαν προώριζε διὰ τὰς ἄλλας, ἡ ὁποία ὁμως δὲν εἶναι ἡ μόνη δυνατή, ἐφόσον χῶραι μὲ εὐκρατον κλίμα, ὡς ἡ Ὀλλανδία καὶ ἡ Δανία, ἠδυνήθησαν νὰ φθάσουν εἰς ἓν ὑψηλὸν ἐπίπεδον ἀναπτύξεως, χωρὶς μεγάλην βιομηχανίαν.

Ὁ List ὑπεστήριζεν ὅτι αἱ χῶραι τῆς τροπικῆς ζώνης ἔπρεπε νὰ παραμείνουν ἀφωσιωμένα εἰς τὴν γεωργίαν. Σήμερον, δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ σημειώσωμεν ἓν γεγονός: Ὅλαι αἱ χῶραι τῆς τροπικῆς ζώνης ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐν λεγομένων ὑπαναπτύκτων καὶ ἀντιθέτως, σπάνια εἶναι αἱ ὑπανάπτυκτοι χῶραι εἰς τὴν εὐκρατον ζώνην. Καὶ ἡ οἰκονομικὴ εὐημερία τῶν Η.Π.Α. δὲν ἐξηγεῖται, ἐν μέρει, διότι εἶναι ἡ μόνη χώρα τόσον μεγάλης ἐκτάσεως, εὐρισκομένη, ἐκτὸς βεβαίως τῆς Ἀλάσκας καὶ τοῦ τροπικοῦ ἀρχιπελάγους τῆς Χαβάης, ὁλόκληρος εἰς τὰς εὐκράτους ζώνας.

Αἱ σκέψεις αὗται, παρουσιαζόμεναι ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲν τυγχάνουν ἐφαρμογῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα, χώραν ὄχι τροπικὴν, ἀλλὰ Μεσογειακὴν, λίκνον τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ Εὐρώπη ὀφείλει τὴν φιλοσοφίαν τῆς, καθὼς καὶ τὰς ρίζας τῶν φυσικῶν καὶ ἀνθρωπίνων ἐπιστημῶν.

Κριτικὴ τῆς κλασσικῆς θεωρίας τῶν ἐξωτερικῶν λογαριασμῶν

Ὁ Β. Δαμαλᾶς ἐπέκρινεν, ἐπίσης, τὴν κλασσικὴν θεωρίαν τοῦ ἰσοζυγίου λογαριασμῶν. Προσάπτει εἰς ταύτην ἀβεβαιότητα εἰς τοὺς ὁρισμούς. Ἀπὸ τῆς περιόδου τῶν πρώτων ἐργασιῶν τοῦ συγγραφέως, τὸ πρόβλημα δὲν ἔχει ἀκόμη καθαρῶς σαφές, ἀλλὰ μᾶλλον συσκοτισθῆ. Ἐκαστος ἔχει τὸν ὁρισμὸν του, διὰ τὸ ἰσοζύγιον λογαριασμῶν ἢ ἀκόμη περισσοτέρως καὶ μεταχειρίζεται τὸν ἓνα καὶ τὸν ἄλλον ὅλως ἀδιαφόρως. Ὁ διάλογος κατέστη ἀδύνατος, διότι οἱ συζητηταὶ ὁμιλοῦν διαφόρους γλώσσας. Μέσα εἰς τὴν σύγχυσιν αὐτὴν, καὶ οἱ εἰδικοί ἀκόμη ἔχουν δυσχερείας νὰ συνεννοηθοῦν. Ἀναλόγως τοῦ ὁρισμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ υἰοθετηθῆ, τὸ ἰσοζύγιον λογαριασμῶν τῆς ἰδίας χώρας, τὴν ἰδίαν στιγμὴν, θὰ παρουσιάσῃ ἑλλειμμα ἢ περίσσειμα, μικρὸν ἢ μέγαλον. Αἱ συζητήσεις, ἐπὶ παραδειγμαστικῶς, διὰ τὰ ἑλλείμματα τοῦ ἰσοζυγίου λογαριασμῶν τῶν Η.Π.Α. μαρτυροῦν περὶ τοῦτου.

Ὁ Β. Δαμαλᾶς ἐκατηγόρει τὴν κλασσικὴν θεωρίαν, διὰ τὴν μὴ διάκρισιν μεταξὺ τοῦ ἰσοζυγίου τρεχουσῶν συναλλαγῶν καὶ τοῦ ἰσοζυγίου πληρωμῶν. Υἱοθετεῖ οὗτος τὸν περιοριστικὸν ὁρισμὸν τοῦ ἰσοζυγίου λογαριασμῶν, τὸν ὁποῖον ἐπρότεινεν ὁ Aftalion. Τὸ ἰσοζύγιον τοῦτο περιλαμβάνει τὰς πιστώσεις καὶ τὰς ὑποχρεώσεις, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦνται ἀπὸ τὰ ἐμπορεύματα καὶ τὰς ὑπηρεσίας ἐντὸς τοῦ ἔτους, εἰς τὰς ὁποίας προστίθενται αἱ πιστώσεις καὶ αἱ ὑποχρεώσεις προη-

γουμένων ἐτῶν, καὶ αἱ ὅποια εἶναι ἀπαραίτητον νὰ τακτοποιηθοῦν ἐντὸς τοῦ ἔτους. Ὁ Β. Δαμαλᾶς ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ ἔννοια αὕτη πλησιάζει μὲ τὸ ἰσοζύγιον εἰσοδημάτων, τὴν ἔννοιαν τοῦ ὁποίου προέτεινεν ὁ Meyniall, εἰς τὴν Revue d' Economie Politique.

Τὸ ἰσοζύγιον πληρωμῶν περιλαμβάνει, ἐπὶ πλέον, τὴν κίνησιν τῶν κεφαλαίων καὶ τοῦ χρυσοῦ. Ἐὰν προστεθῇ ἡ κίνησις χρυσοῦ, τοῦτο εὑρίσκεται εἰς κατάστασιν ἰσορροπίας, ἐκτὸς τῆς περιπτώσεως στάσεως πληρωμῶν. Ὁ Β. Δαμαλᾶς ὑπεθυμίζει ὅτι κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, περίοδον σχετικῆς νομισματικῆς σταθερότητος, ἡ Ἑλλάς ἔσχε τὴν ἐμπειρίαν ταύτην, καθὼς καὶ πολλαὶ ἄλλαι χῶραι εὐρωπαϊκαὶ : Ἰσπανία, Αὐστρία, Ρωσία, Πορτογαλία, ἀκόμη καὶ ἡ Ὀλλανδία, χωρὶς νὰ γίνῃ λόγος διὰ τὴν νότιον Ἀμερικὴν.

Ἐκτὸς τῆς περιπτώσεως χρεοκοπίας, ὁ Δαμαλᾶς ὑποστηρίζει, ὅχι δὲ ἀδικο-λογητῶς, ὅτι δὲν εἶναι σπουδαῖον νὰ γνωσθῇ ἐὰν ἡ ἰσορροπία πραγματοποιηθῆται, ἀλλὰ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον αὕτη πραγματοποιεῖται. Ἡ ἰσορροπία τοῦ ἰσοζυγίου εἰσοδημάτων φαίνεται εἰς τοῦτον ὡς ἐμφανίζουσα περισσότερον ἐνδιαφέρον ἢ τὸ ἰσοζύγιον πληρωμῶν. Καὶ πράγματι. Δύναται νὰ λεχθῇ δι' ἐν ἄτομον ὅτι ἔχει ἑλλείμματα, ἐὰν προβαίνει εἰς παροχὴν δώρων καὶ ἐπενδύσεων ; Τὸ ἰσοζύγιον τῶν εἰσοδημάτων, ἐξεταζόμενον εἰς μίαν ὀρισμένην στιγμὴν, δὲν εἶναι σχεδὸν ποτὲ εἰς κατάστασιν ἰσορροπίας.

Ὁ Β. Δαμαλᾶς καὶ αἱ ἰδέαι τοῦ Simiand

Ἐκθέτων, ὑπὸ σύντομον μορφήν, τὸ κύριον μέρος τῶν ἰδεῶν τοῦ Simiand, ὁ Δαμαλᾶς προσέφερεν ὑπηρεσίας. Πράγματι, αἱ ἰδέαι αὗται περιέχονται εἰς ὀγκώδη βιβλία, δυσχερῆ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ συντεταγμένα εἰς μίαν γλῶσσαν προσωπικὴν καὶ ὀλίγον ἐρμητικὴν.

Εἰς τὸ τελικόν του στάδιον τὸ ἔργον τοῦ Simiand ἐμφανίζεται ὡς μία γενικὴ θεωρία τῆς οἰκονομικῆς προόδου, μία θεωρία τῆς δυναμικῆς οἰκονομίας. Εἰς τὸ σύνολον, ἡ πρόοδος αὕτη ἐκδηλοῦται διὰ τῆς ἀξίσεως τῆς ἀμοιβῆς ἐργασίας, τῶν τιμῶν, τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς παραγωγικότητος. Ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ, αὕτη, συνεχὴ ἐξέλιξιν, δὲν εἶναι ἀρμονικὴ. Τὰ διάφορα οἰκονομικὰ μεγέθη δὲν εἶναι ὅλα κατ' ἐπέκτασιν συγχρόνως. Ὁ Simiand ἐπρόσχε κυρίως τὰς διακυμάνσεις μακρᾶς διάρκειας, ἐκάστη τῶν ὁποίων περιελάμβανε μίαν φάσιν ἀνόδου τῆς ἀμοιβῆς ἐργασίας καὶ τῶν τιμῶν, ὀνομαζομένην Α' καὶ μίαν φάσιν πτώσεως τῶν τιμῶν, ἀκολουθουμένην, ἂν μὴ ἀπὸ μείωσιν τῆς ἀμοιβῆς ἐργασίας, τοῦλάχιστον ἀπὸ ἐπιβράδυνσιν τῆς ἀνόδου, ὀνομαζομένην φάσιν Β'. Ἐθεώρει, οὗτος, ἐκάστην τῶν φάσεων τούτων στοιχεῖον οὐσιῶδες διὰ τὴν οἰκονομικὴν πρόοδον. Ἀπέδιδεν εἰς κάθε φάσιν διάρκειαν εἴκοσι μέχρι τριάκοντα ἐτῶν καὶ εἰς ὀλόκληρον τὸν κύκλον τῶν δύο διαδοχικῶν φάσεων μίαν διάρκειαν πενήκοντα μέχρις ἐξήκοντα ἐτῶν.

Ὁ 19ος αἰὼν περιελάμβανε δύο φάσεις Β', τὴν δευτέραν ἐντὸς τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ αἰῶνος, ἀπὸ τοῦ 1875 μέχρι τοῦ 1895, τὴν πρώτην ἀπὸ τοῦ 1820 μέχρι τοῦ 1850. Μία φάσις Α' συνέπιπτε μὲ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ τὰς

του θέωρει ότι ἡ τεχνικὴ πρόοδος καὶ ἡ συλλογικὴ ἐργατικὴ δρᾶσις ἀπετέλεσαν παράγοντα, ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο δευτερεῦον καὶ ἔμμεσος.

Ὁ Β. Δαμαλᾶς μνημονεύει, ἐπίσης, μίαν ἐξηγηματικὴν ἐπιστολήν, τὴν ὁποίαν ὁ Ρίγου ἐδημοσίευσε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Simiand. Ὁ τελευταῖος ἐξήγησεν εἰς ταύτην ὅτι ὁ νομισματικὸς παράγων ἦτο προϋπόθεσις, ἡ ὁποία ἐπέτρεψε τὴν δρᾶσιν εἰς τὰς ἐργατικὰς ὀργανώσεις καὶ τὰ εὐνοϊκὰ ἀποτελέσματα τῆς τεχνικῆς πρόοδου. Ἄλλωστε εἰς τόσον μακρὰς περιόδους, ἐπέδρασαν ἴσως ἄλλοι παράγοντες. Διάφορα γεγονότα ἔλαβον χώραν, ὥστε ἡ ἐπίδρασις ἐνὸς ἐκάστου δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ προσδιορισθῇ. Ὁ Δαμαλᾶς ἀναφέρει μερικοὺς ἐξ αὐτῶν τῶν παραγόντων. Ἡ αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ δύναται, ἐπίσης, νὰ συμψηφίσῃ τὰ δυσμενῆ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα κινδυνεύει νὰ προκαλέσῃ εἰς μερικὰς περιπτώσεις ἡ τεχνικὴ πρόοδος. Ἡ αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ ἦτο βραδεῖα κατὰ τὴν περίοδον τῆς κρίσεως τοῦ 1929, περισσότερον βραδεῖα ἀπὸ τὰ ἔτη τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος.

Ἄλλοι ἐπίστευσαν ὅτι, ἡ κρίσις τοῦ 1929 ὑπῆρξεν ἡ βραδυφλεγῆς συνέπεια τοῦ τέλους τοῦ παγκοσμίου πολέμου τοῦ 1914, εἰς τὸν ὁποῖον ὁμως φαίνεται περισσότερον βέβαιον ὅτι πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ἡ προηγουμένη καὶ πολὺ σύντομος κρίσις τοῦ ἔτους 1920.

Τολμηραὶ ὑποθέσεις προεβλήθησαν ἀποδίδουσαι εἰς τοὺς πολέμους πρωτεύοντα ρόλον, εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων καὶ κυρίως τῶν διακυμάνσεων μακρᾶς διαρκείας, εἰς τὰς ὁποίας συνεκεντροῦτο ἡ προσοχὴ τοῦ Simiand. Ὁ Δαμαλᾶς προβαίνει εἰς νύξιν διὰ τὴν ζήτησιν ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν πολιτικὴν τῶν ἐξοπλισμῶν, ὡς καὶ τὸν πυρετὸν τῶν ἀγορῶν, προερχόμενον ἐκ τῆς ἀνησυχίας εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις, καὶ τὴν μεγάλην αὐξήσιν τῆς ζητήσεως, εἰς περίπτωσιν πολέμου. Εἶναι γεγονὸς ὅτι πρὶν ἀπὸ τὰς κρίσεις αἱ ὁποῖαι ἐξεδηλώθησαν μεταξύ τῶν δύο πολέμων, κατὰ τὴν περίοδον τῆς βραδείας ὑφέσεως, ἀπὸ τοῦ 1875 μέχρι τοῦ ἔτους 1895, παρετηρήθη ὅτι ὁ κόσμος ἐγνώρισεν μίαν περίοδον σχετικῶς εἰρηνικὴν. Τὸ ἴδιον ἦτο διὰ τὴν φάσιν τῆς πτώσεως τῶν τιμῶν, ἡ ὁποία συνέπεσεν εἰς τὴν Γαλλίαν μὲ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν Μοναρχίαν τοῦ Ἰουλίου. Ἀντιθέτως, μετὰ τὴν λήξιν τῆς ὑφέσεως 1875 καὶ 1895, τὰ Κράτη ἐκινήθησαν μὲ γοργὸν ρυθμὸν εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἐξοπλισμῶν καὶ οἱ πόλεμοι ἠκολούθησαν ταχέως. Πόλεμος τῆς Κούβας, πόλεμος τοῦ Τράνσβαλ, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἀνακάλυψις τῶν χρυσορυχείων δὲν ἦτο ἄσχετος, πόλεμος Ρωσίας - Ἰαπωνίας, βαλκανικὸς πόλεμος καὶ τέλος ὁ πόλεμος τοῦ 1914, ἀρχικῶς εὐρωπαϊκοῦ χαρακτήρος, κατόπιν δὲ παγκοσμίας μορφῆς. Αἱ τάσεις ἀνόδου τῶν τιμῶν ἔλαβον χώραν, ἐπίσης, κατὰ τὰς πολεμικὰς περιόδους. Διὰ τὴν περίοδον 1850 - 1875, πόλεμοι τῆς Κριμαίας καὶ τῆς Ἰταλίας, ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῶν Η. Π. Α., πόλεμος τοῦ 1870 μεταξύ Γαλλίας καὶ Πρωσίας. Διὰ τὴν περίοδον 1789 μέχρι τοῦ 1815, οἱ πόλεμοι τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Ναπολέοντος.

Εἰς τὴν περίπτωσιν χρηματοδοτήσεως τῶν πολέμων, ἐπὶ παραδείγματι, διὰ τοῦ νομισματικοῦ πληθωρισμοῦ, ὡς ἐκεῖνοι τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως διὰ τοῦ ἀκαλύπτου χαρτονομίσματος, ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῶν Η. Π. Α. διὰ τοῦ γνωστοῦ

πληθωρισμού τῶν Greenbacks, τὸν ὁποῖον ὁ Simiand ἐμελέτησε ἰδιαιτέρως, ὁ πόλεμος τοῦ 1914 διὰ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, εἶναι δυσχερὲς νὰ γίνῃ διάκρισις τῶν ἐπιδράσεων τοῦ νομίσματος καὶ ἐκείνων τοῦ πολέμου, ὁ ὁποῖος εἶναι συγχρόνως αἴτιον τοῦ νομισματικοῦ πληθωρισμοῦ καὶ τῆς ἀνάου τῶν τιμῶν.

Ἄλλωστε ἡ ἐπίδρασις τοῦ νομίσματος, αὐτοῦ καθ' ἑαυτοῦ, δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ μὲ πολλοὺς τρόπους, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐπὶ τῶν τιμῶν καὶ τῶν ἡμερομισθίων. Ἄπ' εὐθείας ἐπὶ τῶν τιμῶν καὶ ἐμμέσως ἐπὶ τῶν ἡμερομισθίων, ἀπ' εὐθείας ἐπὶ ὀρισμένων ἡμερομισθίων καὶ ἐμμέσως ἐπὶ τοῦ γενικοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν. Διάφοροι ἐξηγήσεις εἶναι δυναταί. Κατὰ τὸν Δαμαλᾶν, ἡ παραγωγή χρυσοῦ ἐπιδρᾷ κυρίως, διότι ἐπιτρέπει τὴν διεύρυνσιν τῆς πιστωτικῆς πολιτικῆς καὶ τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας. Ἄλλ' ἡ ἰδία παραγωγή χρυσοῦ δὲν εἶναι ἄνευ ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς μεταβολῆς τῆς ἀξίας τοῦ χρυσοῦ.

Ὁ Β. Δαμαλᾶς ἐδέχετο ὅτι ἡ αὔξησις τῆς τιμῆς τοῦ χρυσοῦ, ἐν σχέσει μὲ ἄλλα νομίσματα προκαλεῖ αὔξησιν τῆς παραγωγῆς αὐτοῦ καὶ ἀποφεύγονται οὕτω συγχρόνως αἱ δυσμενεῖς ἐπιδράσεις ἄλλων λύσεων, ὡς ὁ πληθωρισμὸς χαρτονομίσματος καὶ ὁ συναλλαγματικὸς κανὼν, εἰς τὴν πραγματικότητα κανὼν τοῦ δολλαρίου. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σύστημα προσλαμβάνει τὸ σχῆμα πυραμίδος, τῆς ὁποίας ἡ βάσις, ὅταν τὸ ἀπόθεμα χρυσοῦ τῶν Η. Π. Α. δὲν αὐξάνῃ, κατὰ μείζονα λόγον δὲ ὅταν μειοῦται, καθίσταται συνεχῶς μικροτέρα.

Ἐπομένως ὁ Δαμαλᾶς δὲν ἐβλεπεν ἄνευ ἀνησυχίας τὴν παραγωγήν χρυσοῦ νὰ μειοῦται, καθ' ὃν χρόνον ἡ ζήτησις ἢ ἰδιωτικὴ διὰ τὴν ἀποθησαύρισιν καὶ τὴν βιομηχανικὴν χρῆσιν αὐξάνει. Ἦυχετο, οὗτος, ἀναμφιβόλως ὅπως ἡ ἀνθρωπότης βιομηχανικὴν μίαν ἡμέραν νὰ ἀπαλλαγῇ ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὸν χρυσόν, εἰς τὸ νομισματικόν τῆς σύστημα. Ἄλλ' ἐφρόνει ὅτι ἡ ἡμέρα αὕτη εὐρίσκειται ἀκόμη πολὺ μακρὰν, καίτοι ἡ ἐξέλιξις ὀδηγεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Πράγματι, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Comte, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταργηθῇ παρὰ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀντιγνώμην τοῦ Comte, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καταργηθῇ παρὰ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀντικατασταθῇ τὸ μεταλλικὸν νόμισμα: Ἡ ὀρθολογικὴ καθίσταται. Καὶ πῶς νὰ ἀντικατασταθῇ τὸ μεταλλικὸν νόμισμα; Ἡ ὀρθολογικὴ λύσις λέγει ὁ Δαμαλᾶς θὰ ἦτο ἡ δημιουργία ἐνὸς διεθνoῦς νομισματικοῦ μέσου, ἰκανοῦ νὰ διευκολύνῃ τὰς πληρωμάς μεταξὺ τῶν διαφόρων χωρῶν καὶ νὰ ἐξισοροπήσῃ τὰ πιστωτικὰ ὑπόλοιπα τῶν ἰσοζυγίων τρεχουσῶν συναλλαγῶν. Δὲν εἶναι τοῦτο ἀδιανόητον. Ἄλλ' ἡ λύσις αὕτη συναντᾷ μεγάλα ἐμπόδια τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ Δαμαλᾶς. Μεταξὺ τῶν ὄρων, περισσότερον ἢ ὀλιγότερον δυσκόλως, δυναμένων νὰ πραγματοποιηθοῦν, προϋποθέτει ἕνα, ὅστις παραμένει ἀκόμη μία ἰδέα χιμαϊνική, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν προσφάτων γεγονότων. Δηλαδή: πλήρη ἐμπιστοσύνην τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν σταθερότητα καὶ φρόνησιν τῶν Κυβερνήσεων καὶ τῶν Κεντρικῶν Τραπεζῶν. Παρῆλθεν ἄρκετὸς χρόνος ἀπ' ὅτου ὁ Keynes εἶπε τὸ περίφημον: «Ὁ χρυσὸς εἶναι ἐν ἀπρηχαιωμένον λείψανον». Ὁ Simiand ἀπήντησεν φημον: «Ὁ χρυσὸς εἶναι ἴσως λείψανον, ἀλλὰ δὲν εἶναι λείψανον ἀπρηχαιωμένον. Εἶναι δυνατόν νὰ καταστῇ εἰς τὸ μέλλον. Ἐπὶ τοῦ παρόντος, τὸ κοινὸν πιστεύει ἀκόμη εἰς αὐτὸ τὸ λείψανον καὶ εἰς τὴν δυναμίν του καὶ εἰς αὐτὴν τὴν πίστιν στηρίζεται ἡ ἀξία τοῦ χρυσοῦ νομίσματος».

Ὡς πρὸς τὸν νομισματικὸν πληθωρισμόν, ὁ Δαμαλᾶς εἶδε πολλὰς καταστροφὰς ἐξ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Γαλλίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξηφανίσθησαν αἱ

πραγματοποιήσεις του λαϊκού μετώπου του 1936, μετά την έξοδον εκ της μεγάλης ύφεσεως, προεκλήθη δὲ καὶ τὸ ναυάγιον τῶν προηγουμένων νόμων κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως. Ἐπομένως ἀποφεύγει οὗτος τὰ υπερβολικὰ συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα ἦτο δυνατόν νὰ ἐξαχθοῦν ἀπὸ τὰς ἰδέας τοῦ Simiand καὶ δὲν μετεβλήθη εἰς ἀπολογητὴν τοῦ πληθωρισμοῦ.

Κριτικὴ τῶν σημερινῶν μεθόδων ἐθνικῆς λογιστικῆς

Βεβαίως ὁ Β. Δαμαλᾶς δὲν ἐσκέπτετο νὰ καταστήσῃ υπεύθυνον τὸν διδάσκαλον τοῦ Simiand, διὰ τὰ δυσμενῆ ἀποτελέσματα τοῦ πληθωρισμοῦ, ἄλλοι δὲ ὅπως ὁπαδοὶ τοῦ Simiand ὤθησαν πολὺ μακρὰν τὸ βασικόν του σύστημα καὶ τὸ ἀπλοποίησαν ὑπερμέτρως.

Μία ἄλλη Σχολὴ οικονομολόγων, μὲ μεγαλυτέραν ἐπίδρασιν, ἐκεῖνη ἢ ὁποία ἐπικαλεῖται τὸν Keynes, ἐργάζεται πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ πληθωρισμοῦ. Τὸ ἔλλειμμα τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἀπετέλεσε σύστημα. Ἡ συγκέντρωσις τῶν ἐλλειμμάτων, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ πρόθεσιν ἢ οικονομικὰς συγκυρίας καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι ἐκδηλὰ ἢ συγκεκριμένα καὶ ἢ ὅλη ἐμφάνισις τῆς δημοσίας λογιστικῆς, ἐμπνεύσεως ἐπίσης τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Keynes, πάντα ταῦτα ὑπάρχει κίνδυνος νὰ ὀδηγήσῃ εἰς παραπλάνησιν, ὡς πρὸς τὴν πραγματικὴν κατάστασιν μιᾶς οἰκονομίας. Ὁ Β. Δαμαλᾶς καταγγέλλει, μετ' ἀσθηρότητος, τοὺς κινδύνους τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν, τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ἐπιζημίους, τοῦλάχιστον εἰς τὴν σημερινὴν των ἔκφρασιν. Ἡ ἀσθηρότης τῶν ἐκφράσεών του ἐξηγεῖται ἀπὸ τὰ ἔντονα πατριωτικά του αἰσθήματα. Πράγματι, οὗτος θεωρεῖ ὅτι οἱ ἐθνικοὶ λογαριασμοὶ δίδουν μίαν ἰδέαν τελείως ἐσφαλμένην τῆς καταστάσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὸ 1950, ἐπεχείρησε νὰ πείσῃ τὰς ὑπηρεσίας τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν καὶ τοὺς πολιτικοὺς τῆς Ἑλλάδος ὅτι περιέπιπτον εἰς ἐπικίνδυνον πλάνην, ἐκλαμβάνοντες ὡς πραγματικὸν πλοῦτον καὶ ὡς ἀπόδειξιν οικονομικῆς προόδου, τὰ νομισματικὰ σύμβολα, ἀλλὰ δὲν ἠκολούθησαν οὗτοι τὰς ἀπόψεις του. Ἡ ὑπηρεσία ἐθνικῶν λογαριασμῶν θεωρεῖ ὅτι ὀφείλει νὰ ἀκολουθήσῃ τοὺς ὀρισμούς, οἱ ὁποῖοι υἱοθετήθησαν ἀπὸ τοὺς διεθνεῖς ὀργανισμούς.

Κατὰ τὸν Μάϊον 1966 ἐκυκλοφόρησε μία μελέτη τοῦ Ο.Ο.Σ.Α. ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας. Ἡ μελέτη αὕτη προεκάλεσε τὴν προσοχὴν τοῦ Δαμαλᾶ, ὅστις ἐθεώρει ὅτι δὲν ἔδιδεν αὕτη πιστὴν εἰκόνα τῆς πραγματικῆς καταστάσεως. Μὲ τὴν εὐκαιρίαν ταύτην, οὗτος ἔγραψεν εἰς τὸν Ο.Ο.Σ.Α. μίαν ἐπιστολὴν τὴν 6ην Μαΐου 1966, ἐπηκολούθησε δὲ μία διαμάχη μὲ τὸν Ο.Ο.Σ.Α.

Δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσω τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ μερικαὶ γενικαὶ παρατηρήσεις καὶ πολὺ ἀπλάϊ τοῦ συγγραφέως ἀξίζουσιν νὰ συγκεντρώσῃ τὴν προσοχὴν, ἀνεξαρτήτως τῶν ὑπερβολῶν τῆς πολεμικῆς του, ἢ ὁποῖα δύναται νὰ βλάψῃ τὰς ἀπόψεις του.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον, ἢ συνήθως ἐκφρασις ὀνομάζει μικτὸν ἐθνικὸν προϊόν, θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομασθῇ ἐθνικὴ δαπάνη. Αὐτὸ τὸ σύνολον, εἰς μίαν κλειστὴν οἰκονομίαν, περιλαμβάνει τὰς δαπάνας τῶν οικογενειῶν, δαπάνας ἀποθεμάτων καὶ ἐπενδύσεων τῶν ἐπιχειρήσεων, ὡς καὶ τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν.

Αἱ δημόσιαι δαπάναι εἰς τὸ μικτὸν ἔθνικὸν προϊόν

Αὗται περιλαμβάνουν τὰς δαπάνας τοῦ Κράτους καὶ κυρίως τῆς ἐθνικῆς ἁμύνης. Αἱ τελευταῖαι δύνανται νὰ φθάσουν, εἰς μερικάς περιπτώσεις, εἰς μεγάλα ποσά. Ὁ Δαμαλᾶς ἀνέφερε τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰσραὴλ τοῦ ὁποῦ «αἱ πολεμικαὶ δαπάναι ἀπορροφοῦν τὰ δύο τρίτα τοῦ προϋπολογισμοῦ, λόγῳ τοῦ πολέμου μὲ τοὺς Ἄραβας». Προσθέτει οὗτος : «ἡ κατάστασις εἰς τὰς ἀραβικὰς χώρας θὰ εἶναι σχεδὸν ἡ ἴδια». Εἰς τὰς Η.Π.Α., αἱ πολεμικαὶ δαπάναι ἐκάλυψαν μερικὰ ἔτη περισσότερον τοῦ ἡμίσεος τοῦ γενικοῦ προϋπολογισμοῦ.

Εἶναι δυνατόν νὰ ἐξετασθῇ τὸ πρόβλημα τῆς παραγωγικότητος τῶν πολεμικῶν δαπανῶν καὶ νὰ διερωτηθῶμεν, ἐὰν εἰς περίπτωσιν πολέμου, δὲν εἶναι μᾶλλον καταστροφικαί. Βεβαίως ὁ Δαμαλᾶς δὲν ἐπρότεινε τὴν κατάργησιν τοῦ πολεμικοῦ προϋπολογισμοῦ, θεωρεῖ μάλιστα ἀδύνατον τὴν μείωσιν τούτων, εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Ἑλλάδος. Δὲν τὰς θεωρεῖ ἀχρήστους, ἀλλ' ἀντιθέτως τὰς κρίνει ὡς ἀπολύτως ἀπαραιτήτους, διότι ἡ ἀσφάλεια τῆς πατριότητος, ἀλλ' ἀμφισβητεῖ ὅτι θεωρεῖ «ἀπαραιτήτους, ἱεράς καὶ ἀπολύτου προτεραιότητος», ἀλλ' ἀμφισβητεῖ ὅτι αὗται εἶναι παραγωγικαὶ οικονομικῶς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι τὸ ἴδιον. Προσθέτει δὲ οὗτος : «ὅτι ὅλα τὰ ἐπίθετα δὲν δύνανται νὰ μεταβάλουν τὰ νομισματικὰ σύμβολα εἰς πραγματικὸν πλοῦτον». Ἡ ἐθνικὴ ἁμυνα δὲν αὐξάνει τὴν παραγωγὴν τῆς χώρας. «Εἶναι λάθος νὰ θεωρηθοῦν αἱ πολεμικαὶ δαπάναι, ὡς πηγὴ ἀξήσσεως τοῦ πλοῦτου τῆς χώρας».

Ὅπως καὶ ἐὰν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα διὰ τὴν κατηγορίαν αὐτὴν τῶν δαπανῶν, τὸ ἔθνικὸν προϊόν, ἐὰν παραλείψωμεν τὰς σχέσεις μὲ τὸ ἐξωτερικόν, τείνει νὰ συμπίσῃ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἐν ἰσοσκελίσει προϋπολογισμοῦ, μὲ τὴν ἐθνικὴν δαπάνην. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, τὸ Κράτος δίδει εἰς τοὺς μὲν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀφαιρεῖ ἀπὸ τοὺς ἄλλους διὰ τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς. Ἄλλὰ διὰ νὰ κριθῇ ὡς νόμιμος ἡ ἀφομοίωσις τῆς ἐθνικῆς δαπάνης μὲ τὴν ἐθνικὴν παραγωγὴν, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς εὐρισκόμενος εἰς ἰσορροπίαν ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Κράτους. Εἰς τὸ σημεῖον τούτου ὁ Β. Δαμαλᾶς ὑπερασπίζεται τὰς κλασσικὰς ἀρχὰς τῆς ἐνόητος καὶ τῆς γενικότητος τοῦ προϋπολογισμοῦ, αἱ ὁποῖαι ἐγγυῶνται τὴν ἀλήθειαν τοῦ προϋπολογισμοῦ. Εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ὁ προϋπολογισμὸς ἔχει ἐλλείμματα, ἡ κατάστασις εἶναι διάφορος. Τὸ Κράτος χρηματοδοτεῖ τότε, μέρος τῶν δαπανῶν του, διὰ τῶν πόρων ἐκ τοῦ πληθωρισμοῦ καὶ τοῦ δανείου. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ δὲν δύναται νὰ διαρκέσῃ ἐπ' ἄπειρον, χωρὶς νὰ καταλήξῃ εἰς καταστροφὴν. Ἀναμφιβόλως τὴν ἡμέραν τῆς νομισματικῆς καταρρέσεως, αἱ στατιστικαὶ ἐκφραζόμεναι εἰς διεθνὲς νόμισμα δὲν θὰ φανερώουν πλέον αὐξήσιν τοῦ μικτοῦ ἐθνικοῦ προϊόντος, καίτοι ἡ μέθοδος τῶν διαφορικῶν τιμῶν συναλλάγματος προκαλεῖ συσκότισιν τῆς πραγματικότητος.

Πρὸς διαχωρισμὸν μεταξὺ ὀνομαστικοῦ καὶ πραγματικοῦ εἰσοδήματος, προτείνεται συνήθως ἡ διάκρισις εἰς τὰς στατιστικὰς τοῦ μικτοῦ προϊόντος εἰς σταθεράς τιμὰς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐξουδετερωθῇ ἡ ἐπίδρασις τῆς μεταβολῆς τῶν τιμῶν. Ἄλλ' ἡ μέθοδος διὰ τῆς ὁποίας καταρτίζονται αἱ στατιστικαί, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι εἶναι τελεία.

Ἐπειτα διὰ τὴν ἀπορροφήσιν, ὀλοσχερῶς καὶ πάντοτε, ἡ ἄνοδος τῶν τιμῶν τὸν νομισματικὸν πληθωρισμὸν, αἱ μεταβολαὶ τῶν τιμῶν πρέπει νὰ εἶναι ἄμεσοι καὶ εἰς λόγον εὐθὺν μὲ τὰς μεταβολὰς αἱ ὁποῖαι ἐπέρχονται εἰς τὴν σχέσιν μεγέθους τῆς νομισματικῆς κυκλοφορίας καὶ παραγωγῆς. Εἶναι δύσκολον νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ μία τόσον ἀπλὴ ἐξήγησις τῆς παλαιᾶς ποσοτικῆς θεωρίας τοῦ χρήματος. Ἡ ἄνοδος τῶν τιμῶν δύναται ἄλλωστε νὰ προσλάβῃ μορφὰς τὰς ὁποίας ἡ στατιστικὴ εἶναι ἀνίκανος νὰ σημειώσῃ. Εἶναι δυνατὸν τὸ Κράτος ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἄνοδον τιμῶν, διὰ τῶν διατιμήσεων, τὰς ὁποίας δὲν ἔχει τὴν ἀπαραίτητον δύναμιν νὰ ἐφαρμόσῃ αὐστηρῶς, νὰ θραύσῃ τὸ θερμότερον καὶ νὰ προκαλέσῃ παράλληλον καὶ μαύρην ἀγοράν, εἰς τὰ περιθώρια τῆς ἐπισήμου. Ἡ ἄνοδος τιμῶν δύναται νὰ ἀποκρυβῇ διὰ τῆς πτώσεως τῆς ποιότητος τῶν ἐμπορευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐξακολουθοῦν νὰ πωλοῦνται εἰς τὰς ἰδίας τιμὰς.

Ἐν μέτρον, ἄρκετὰ ἀποτελεσματικόν, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀνόδου τῶν τιμῶν, ἐφόσον ἡ οἰκονομία δὲν εἶναι κλειστή, μέτρον εἰς τὸ ὁποῖον συχνὰ ἀναφέρεται ὁ Β. Δαμαλᾶς συνίσταται εἰς τὴν αὐξήσιν τῶν εἰσαγωγῶν. «Οὕτως, ὁ ὄγκος τοῦ νομίσματος, ὅστις δὲν συνήντησε τὰ ἀντίστοιχα ἐμπορεύματα, προκαλεῖ αὐξήσιν τῶν εἰσαγωγῶν. Τελικῶς, ἡ αὐξήσις τῶν τιμῶν ἀποφεύγεται, τοῦλάχιστον μερικῶς».

Ὁ Δαμαλᾶς καταγγέλλει σφοδρῶς τοὺς κινδύνους μιᾶς τοιαύτης πολιτικῆς. Πράγματι, δεδομένου ὅτι τὸ ἐθνικὸν νόμισμα δὲν ἔχει κυκλοφορίαν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἡ χώρα θὰ δημιουργήσῃ χρέη. Ἡ Κυβέρνησις δύναται ἴσως νὰ ἐξουδετερώσῃ μερικῶς συνεπίαις τοῦ πληθωρισμοῦ, ἀλλ' ἡ πολιτικὴ τῆς ἐξασκεῖ τὰς ἰδίας ἐπιδράσεις ἐπὶ τοῦ ἰσοζυγίου λογαριασμῶν καὶ τῆς δυνατοῦτος πληρωμῆς τῶν ἐξωτερικῶν χρεῶν.

Πολλάκις, οὔτε ἡ αὐξήσις τῶν τιμῶν, οὔτε τὸ ἔλλειμμα τοῦ ἰσοζυγίου λογαριασμῶν ἐκδηλοῦνται ἀμέσως, ἡ δὲ αὐξήσις τῶν τιμῶν δύναται νὰ προσλάβῃ ὑποκρυπτομένας μορφὰς. Αἱ παρατηρήσεις τοῦ Β. Δαμαλᾶ πρέπει νὰ ληφθοῦν σοβαρῶς ὑπὸ σημείωσιν καὶ νὰ ὀδηγήσουν εἰς σκέψεις. Οἱ ἐθνικοὶ λογαριασμοὶ δὲν εἶναι τέλειοι, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ζητηθῇ τοῦτο. Ἐναντιβόλως, οἱ ἐθνικοὶ λογαριασμοὶ περιλαμβάνουν ἐν μέρει ἀναπόφευκτον αὐθαιρεσίαν καὶ συμβατικότητα. Ἄλλοι μέθοδοι ἐθνικῶν λογαριασμῶν, ἐὰν ποτὲ ἐπεκράτουν, ὑποθέτουν ἄλλους ὁρισμούς, οἱ ὁποῖοι θὰ εἶναι ἐπίσης συζητήσιμοι.

Ἡ τριτογενὴς παραγωγή καὶ οἱ ἐθνικοὶ λογαριασμοὶ

Εἰς τοὺς ἐθνικοὺς λογαριασμοὺς περιλαμβάνεται ἡ τριτογενὴς παραγωγή. Εἶναι ἴσως ἀμφισβητήσιμος. «Τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα τῆς Ἑλλάδος εἶναι, ὑποστηρίζει ὁ Δαμαλᾶς, κατὰ μέγα μέρος πλασματικὸν καὶ ἀποτελεῖ αὐταπάτην, διότι νοθεύεται καὶ διογκοῦται δυσαναλόγως, ἀπὸ τὴν τριτογενῆ παραγωγήν. Εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον ὅτι αἱ ὑπηρεσίαι εὐρίσκονται εἰς δυσαναλογίαν μὲ τὴν παραγωγήν τῶν βασικῶν ἀγαθῶν, ἀπαραίτητων διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ πληθυσμοῦ».

Ὁ Δαμαλᾶς ἐπικαλεῖται τὸ κύρος τοῦ Sauvy, τοῦ ὁποίου ἀναφέρει τὴν ἀκόλουθον παράγραφον : «Μία ἐπιφύλαξις εἶναι ἀπαραίτητος ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν

τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος, ὅπως ὑπολογίζεται εἰς τὰς χώρας τοῦ τρίτου κόσμου. Τὸ γενικὸν σχέδιον τῶν ἔθνικῶν λογαριασμῶν, ἤδη ἐπικριτέον διὰ τὰς προηγμένας χώρας, εἶναι ἀκόμη περισσότερον δι' ἐκείνας ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ οἰκονομία τῆς ἀνάγκης. Ἡ ἀφομοίωσις πάσης ὑπηρεσίας μὲ μίαν παραγωγὴν εἶναι ἤδη ἀμφισβητήσιμος εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας χώρας. Εἰς μίαν χώραν ὅπου ἡ τροφή ἀποτελεῖ ἀκόμη τραγικὴν ἔλλειψιν, ἡ ἀφομοίωσις αὕτη εἶναι ὀλιγώτερον ἀκόμη εὐλογος».

Ἡ κατάταξις τῆς οἰκονομίας εἰς τρεῖς τομεῖς, πρωτογενῆς, δευτερογενῆς καὶ τριτογενῆς, εἶναι συγκεχυμένη. Εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀνάλογος παρατήρησις καὶ διὰ τὴν κατάταξιν τῶν Κρατῶν, εἰς ἀνεπτυγμένα, ὑπανάπτυκτα καὶ εὐρισκόμενα εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀναπτύξεως. Πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν τριτογενῆ παραγωγὴν εἶναι ὑπερμέτρως λεπτόν. Ἄλλ' ἐὰν παραλειφθῇ αὕτη ἀπὸ τοὺς ἔθνικοὺς λογαριασμοὺς, ἐὰν παραγνωρισθῇ ἡ σπουδαιότης τῆς, ὑπάρχει κίνδυνος ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὴν πραγματικότητα.

Εἶναι πρέπον, ὅπως φαίνεται προτείνει ὁ Δαμαλᾶς, νὰ συμπεριληφθῇ μόνον μέρος τῶν ὑπηρεσιῶν, εἰς τοὺς ἔθνικοὺς λογαριασμοὺς ; Ὅα ἦτο δυσχερὲς νὰ γίνῃ ἐπιλογή. Ποῖα κριτήρια νὰ υἰοθετηθοῦν ; Ὅα ἦτο δύσκολον νὰ ἀποφευχθοῦν αὐθαιρεσίαι. Ἡ συζήτησις αὕτη, ὡς πρὸς τὴν προσθήκην τῆς τριτογενοῦς παραγωγῆς, εἰς τοὺς ἔθνικοὺς λογαριασμοὺς, φαίνεται ὅτι εὐρίσκεται εἰς ἀδιέξοδον.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι τὸ κύριον. Τὸ σοβαρὸν δὲν εἶναι ὅτι οἱ καταρτίζοντες τοὺς ἔθνικοὺς λογαριασμοὺς χρησιμοποιοῦν αὐτὴν ἢ τὴν ἄλλην μέθοδον. Εἶναι ἀπαραίτητον νὰ καθιστοῦν γνωστὸν εἰς τοὺς χρησιμοποιούντας τοὺς ἔθνικοὺς λογαριασμοὺς, δηλαδὴ τοὺς οἰκονομολόγους, νὰ κάμουν χρῆσιν μὲ περίσκεψιν. Αἱ στατιστικαὶ ἀπαιτοῦν πάντοτε ἐρμηνεῖαν.

Ἡ ἐρμηνεῖα τῶν ἔθνικῶν λογαριασμῶν

Τὸ μικτὸν ἔθνικὸν προϊόν χρησιμοποιεῖται συνηθέστατα, εἴτε παρὰ τῶν οἰκονομολόγων ὡς ἀτόμων, εἴτε παρὰ τῶν ὀργανισμῶν τῶν διαφόρων Κρατῶν καὶ τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν, διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Τοῦτο ἐμφανίζεται συχνὰ εἰς ἀριθμοὺς ἀξήσεως τοῦ μικτοῦ ἔθνικοῦ προϊόντος, εἰς ποσοστὰ ἐπὶ τοῦ μικτοῦ προϊόντος τῆς προηγουμένης περιόδου. Ἐὰν τὸ σημεῖον ἐκκινήσεως εἶναι χαμηλόν, ἡ πρόοδος εἰς σχετικὸν ἀριθμὸν δύναται νὰ φανῇ ἀμεγίστη, ἀλλ' ἀναποκρίνεται εἰς αὐξήσιν μικράν, εἰς ἀπολύτους ἀριθμοὺς καὶ ἀντιθέτως. Φυσικὰ τὸ γεγονός εἶναι γνωστὸν εἰς τοὺς ἐπαγγελματίας στατιστικούς, ἀλλὰ μία τοιαύτη παρουσίασις εἰς τὰς ἐφημερίδας κινδυνεύει νὰ ὀδηγήσῃ τὸ κοινὸν εἰς πλάνην.

Ἄλλωστε εἶναι πάντοτε ἐπικίνδυνον νὰ μετρηθῇ, τῇ βοθηείᾳ ἑνὸς μέσου, οἰονδήποτε καὶ ἐὰν εἶναι τοῦτο, ἢ ἀνάπτυξις καὶ ἡ αὐξήσις τοῦ προϊόντος, ὡς καὶ ἡ οἰκονομικὴ πρόοδος. Καὶ κατὰ πρῶτον λόγον, αἱ ἐκφράσεις εἶναι συνώνυμοι, ἀνταλλάξιμοι καὶ δυνάμεναι νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀδιαφόρως ; Καὶ ἐὰν δὲν εἶναι, ποῖα εἶναι αἱ διαφοραὶ μεταξὺ αὐτῶν ; Ἐὰν ἡ προσοχὴ συγκεντρωθῇ εἰς τὸ μι-

κτὸν ἔθνικὸν προϊόν, δὲν θὰ πρέπει νὰ κρατηθῆ σημείωσις, τοῦλάχιστον τῆς συνθέσεως αὐτοῦ, τῆς κατανομῆς του καὶ τῆς χρησιμοποίησός του ;

Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ὁ Δαμαλᾶς ἀνέφερε μέρος τῆς ὁμιλίας τοῦ Boulding εἰς τὴν συνεδρίασιν τῆς Ἑαμερικανικῆς Ἑταιρίας Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ ἔτους 1966, δημοσιευομένης εἰς τὴν American Economic Review, τοῦ Μαΐου 1967 : «Ἡ μεγάλη μας συμβολὴ εἰς τὸν κόσμον εἶναι ἡ στατιστικὴ τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ τὸ ποσοστὸν τῆς ἀξίσεως τοῦ μικτοῦ προϊόντος. Εἰς τὴν πραγματικότητα, ὅπως κάθε οἰκονομολόγος τὸ γνωρίζει, οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ μικτοῦ ἔθνικοῦ προϊόντος, ἴδια εἰς τὰς πτωχὰς χώρας, εἶναι δι' ἕν μέγα μέρος στατιστικαὶ ἀσκήσεις φαντασίας. Ἄλλὰ καὶ ἐὰν ἦσαν ἀκριβεῖς, τὸ μικτὸν προϊόν δὲν δύναται παρὰ νὰ εἶναι ἕν πτωχὸν μέτρον τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας. Τὸ μικτὸν ἔθνικὸν προϊόν δύναται νὰ ἀξήθῃ συνεπείᾳ τῶν ἐξοπλισμῶν, λόγῳ ἀνοήτων κατασκευῶν ὕδατοφρακτῶν, εἴτε λόγῳ ἀνεγέρσεως πολυτελῶν προεδρικῶν μεγάρων. Δύναται τοῦτο νὰ ἀξήθῃ, διότι μία μικρὰ μερὶς τοῦ πληθυσμοῦ εὐρίσκεται εἰς κατάστασιν εὐημερίας, καθ' ὃν χρόνον ἡ μεγάλη μερὶς παραμένει εἰς μίαν στάσιμον ἀθλιότητα. Ἐπομένως, ὅσον πολῦτιμον καὶ ἂν εἶναι τὸ μικτὸν ἔθνικὸν προϊόν διὰ τὴν ἀξίησιν τοῦ εἰσοδήματος, δύναται εὐκόλως νὰ καταστῆ ἕν εἶδωλον καὶ μία στατιστικὴ ὁδηγοῦσαι εἰς πλάνην. Οἱ οἰκονομολόγοι ὀφείλουσι πρῶτοι νὰ προσέξουν τὰς ἀθαιρησίας αὐτάς».

Ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ὁ Δαμαλᾶς ἐπραγματοποίησεν ἀλληλογραφίαν μετὰ τὴν Γραμματείαν τοῦ Ο.Ο.Σ.Α. καὶ τοὺς οἰκονομολόγους τῆς Νομικῆς Σχολῆς Παρισίων. Πολλὰς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων, ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ βιβλίον του. Ἐναφέρει οὗτος ἐπίσης μερικὰς παραγράφους μιᾶς ἐπιστολῆς τὴν ὁποίαν τοῦ ἀπηύθυνεν ὁ Γάλλος οἰκονομολόγος A. Piatier : «Θεορῶ ὡς πλάνην, λέγει οὗτος, τὸ νὰ ἐπικρίνη τις, πρὸς τὸ παρόν, τὰ πλαίσια τῆς ἔθνικῆς στατιστικῆς, διὰ τὰ ὁποῖα αἱ εὐρωπαϊκαὶ χώραι κατέβαλον πολλοὺς κόπους νὰ τὰ θέσουν εἰς ἐφαρμογὴν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ σταθερότης αὐτῆ τῶν πλαισίων προέρχεται ἐκ τῶν δυσχερειῶν αἱ ὁποῖαι θὰ προέκυπτον διὰ τὰς στατιστικὰς ὑπηρεσίας, αἱ ὁποῖαι δὲν δύναται, ἀπὸ τῆς μιᾶς ἡμέρας εἰς τὴν ἐπομένην νὰ μεταβάλουν τὰς μεθόδους ὑπολογισμοῦ. Ἐπίσης, οἱ διεθνεῖς ὀργανισμοὶ ἀποδίδουν σημασίαν εἰς ἕν ἐλάχιστον δυνατὸν ὑπολογισμὸν καὶ συγκρίσεως. Εἰς τὸ θέμα τοῦτο εἶναι προφανὲς ὅτι ὅλα τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγεις φαίνονται εἰς ἐμὲ ὡς ἀκριβῆ, ἀλλὰ δὲν εἶναι χρήσιμον διὰ τοῦτο νὰ τεθῆ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν ἡ στατιστικὴ ἐκτίμησις τῶν συνολικῶν μεγεθῶν. Ἄρκει μόνον νὰ λεχθῆ ὅτι εἰς αὐτὴν ἡ ἐκείνην τὴν κατηγορίαν, ἕν μέγεθος δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς πραγματικὴν οἰκονομικὴν παροχὴν. Πιστεύω ὅτι δὲν ἀπαιτεῖται νὰ ἐπικριθῆ ἡ καταχώρησις τῶν δεδομένων διὰ νὰ λάβῃ χώραν μία τοιαύτη ἀνάλυσις. Αἱ δύο κατηγορίαι τῶν κειμένων δύναται κάλλιστα νὰ συνυπάρξουν, πιστεύω δὲ ὅτι ἐὰν δὲν ἐπικρίνης τὰ πλαίσια τῶν ἔθνικῶν λογαριασμῶν, τὰ ὁποῖα παραμένουν ὅπως εἶναι καὶ διαχωρίσης τὰ μεγέθη τὰ ὁποῖα φαίνονται δικαιολογοῦντα ἐπίκρισιν, ἔχεις τὴν δυνατότητα νὰ ἐπιτύχῃς τὴν συμφωνίαν ὄλων τῶν ἐμπειρογνομόνων τοῦ κόσμου».

Πρέπει νὰ εὐχεται κανεὶς ὅπως αὐτὴ ἡ συμφωνία πραγματοποιηθῆ. Θὰ εἶναι μία εὐτυχὴς κατάληξις τῆς συζητήσεως.